

● Glatz Ferenc: Az ún. Kádár-korszak kutatásáról	2
A KÁDÁR-RENDSZER TÖRTÉNETÉBŐL	
● Sipos Péter: A kínai kártya	7
● Az 1960. év története	7
● A szovjet–kínai konfliktus és Magyarország	9
● Nagy hatalom – kommunizmus	14
● Charles Gáti: A Kádár-korszak mai szemmel	16
TÖRTÉNELEM AZ ISKOLÁBAN	
● Pető Iván: A gazdasági reform és ellenzői	19
ÉLETKÉPEK, HÉTKOZNAPOK	
● F. Dózsa Katalin: Magyar divattörténet 1945-1949	22
FIGYELŐ	
● V. P. Galickij: Hadifoglyok a Szovjetunióban	25
● Nemeskürty István: Paszomány, kesztyű, rang	28
EMBER ÉS KÖRNYEZETE	
● Held József: Mocsarak, lápok és lakók	31
KALÁSZATOK	
● Zinner Tibor: A Nagy Imre-per iratainak sorsa	32
● A Rajk-ügy és a szovjet tanácsadók	
NYÍLT TÉR	
● Nagy Bertalan: Kassa bombázása	33
MÉG MINDIG HORTHY MIKLÓSRÓL	
● Pál Csaba: A kormányzó születésnapja szülőfalujában	34
● Szinai Miklós: A társadalom manipulálható	35

História

1992-ben már évi 10 alkalommal jelenik meg a História! Előfizetési felhívást I. A mellékleten!

Főszerkesztő: GLATZ FERENC

Rovatvezetők: KERTÉSZ ISTVÁN, SIPOS PÉTER, SZAKÁLY FERENC, VÖRÖS KÁROLY

Felelős kiadó: História Alapítvány
Elnök: Niederhauser Emil
Szerkesztőség: 1014 Budapest, Úri u. 53.
Telefon: 156-0457 Levélcím: Pf 9. Bp. 1250

Készült a Veszprémi Nyomda Kft-nél
Veszprém, Órház u. 38.
Felelős vezető: Fekete István igazgató

Terjeszti: a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlap és Postaszállítási Igazgatóságnál 1074 Budapest, Vörösmarty u. 16–18.

Megjelenik évente hatszor.
Előfizetési díj: fél évre 84 Ft, 1 évre 168 Ft
Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat
Budapest, Pf. 149. H-1389

HU ISSN 01392409. Index: 25384

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza!

Az ún. Kádár-korszak kutatásáról

Tézisek, kérdések

I. Antikorszak? A tudomány szempontjai

1) A szovjet rendszer lebontásának periódusában élünk. Magyarországon, a szomszédos volt szocialista országokban és talán a Szovjetunióban is. A lebontás azt igényli a társadalomtudományoktól, hogy

- tényanyagon elemezzék az elmúlt 45 év eseményeit, folyamatait,
- tanulmányozzák az új rendszerek kiépítésének lehetőségeit.

A tudományos megközelítést a napi politika sodrában keletkező ilyen témájú megnyilatkozásoktól megkülönbözteti nemcsak a tényszerűség, de az is, hogy az értékelésekben megjeleníti a korabeli realitásokat.

Mindenekelőtt elkerülendő, hogy a Kádár-korszak – netán az egész 1945 utáni korszak – kutatását a most divatos, napi politikai jelszavakhoz illeszkedő antikorszak sematizmusa befolyásolja. Ugyanez az antikorszak beállítás kísértett 1945 és 1989 között, amikor a Horthy-korszak történetéről beszéltek. A történettudomány figyelmeztető eredményei annak idején vagy nem voltak eléggé áttörőek, vagy nem kaptak elég súlyt a politikai közgondolkodásban, amikor a közvetlen múlttól a politikuskusok megszólaltak.

És megkülönbözteti a tudományos megközelítést a napi publicisztikától az is, hogy amikor a jövőről beszél, nem egyszerűen másolni kívánja a világ különböző tájairól származó modelleket, hanem számol a térség valódi specifikumaival is.

A történettudománynak tehát vállalkoznia kell az elmúlt 45 év tényszerű bemutatására, különben a nemzet (és így az egész közép-európai térség) közvetlen múltja ki lesz szolgáltatva a gomba módra kinőtt karrieristáknak. Vagy pedig ki lesz téve – az átalakulás krízisei következtében – a szovjet típusú restaurációs törekvések megélénkülésének.

A történettudománynak ezért is – a következő években – mindent el kell követnie, hogy az utóbbi 45 (ezen belül is az utóbbi 35) esztendő tényanyaga kézikönyvekben (a széles közönség számára áttekinthető formában) hozzáférhetővé váljék.

Tanulnia kell a mai nemzedéknek az előttünk járók eredményeiből és hibáiból egyaránt: az 1919–45 (hasonlóan az 1945–48) közötti korszak kutatása az 1960–80-as években igen gyorsan fejlődött. A számtalan jó, levéltári kutatáson alapuló monográfia mellett azonban kevés volt a szakszerűen tervezett, kézikönyvekre koncentrált adatfeltárás.

Azonnal hozzá kell kezdeni:

a) egy új történeti kronológia-kötet előkészítéséhez (mellőzve az elavult politika-pletykatörténet központba állítását);

b) az oral history-szerű visszaemlékezések gyűjtésének folytatásához (mellőzve a soha fel nem használható fecsegés-gyűjtemények előállítását);

c) kihasználva az 1989-ben a 30 éves kutatási határ adta lehetőségeket, meg kell indítani az MM részéről ugyanekkor terbe vett forráscsoportok kiadását.

c/1 az MDP, MSZMP központi vezető szerveinek iratanyaga (1948-tól a megjelent anyagokon túlmenően);

c/2 az állami központi irattermelő szervezetek anyagainak közreadása: Minisztertanács jkv., előterjesztések; a gazdasági vezetés, illetve a tervperiódusok döntési mechanizmusát mutató iratanyagok. A rendszer működését mutató 1949 utáni akciók tematikus iratválogatásai (egyházellenes kampány, mezőgazdaság kollektivizálása; ipar átszervezése, irányítási mechanizmus kialakítása; perek stb.)

Végül azonnal hozzá kell kezdeni fiatal, a következő éveit a korszak szakszerű kutatására szánó utánpótlás megszervezéséhez, és biztosítani ezek

állandó együttműködését a „szemtanúkkal”, a korszakot „átélt” garnitúrával.

II. Mozgástér és konfrontáció

Az 1948 (de részben már az 1945) utáni magyar történelem szerves része volt a szovjet államrendszernek, illetve a sztálini szovjet modellnek. Ezért is a kutatásoknak igen tervszerűen ki kell terjeszkednie a volt szocialista országok egész térségére. (Mindenekelőtt a Szovjetunióra.)

Nagy figyelmet kell fordítani a nemzetközi erőviszonyok alakulásának (Sürgősen kiadni az 1945–1989 közötti nemzetközi hatalmi alakulásokra, a világtényezők mozgására vonatkozó adattárakat. Lefordítani és kiadni a nyugati kronológiákat, térképgyűjteményeket.)

Különösen fontos az 1960–61 utáni periódus, a hidegháború feloldódása utáni politika. A békés egymás mellett élés az atom- és rakétakorszak azt is jelentette, hogy a nyugati hatalmak tudomásul vették a szovjet zóna politikai realitását. Elannyira, hogy felbontásáról lemondtak a nyílt és látható politikában. Mennyire határozta ez meg a volt szocialista országok belső erőinek antiszocialista kiütkereséseit? Nyugati államférfiak, politikai vezető erők és a volt szovjet zóna reformerőinek közös tévedése volt a két tábor fennmaradásának elfogadása?

A magyar fejlődés kutatása (de hasonlóan fog kiindulni feltehetően a lengyel, a román, etc. kutatási koncepció is, ha van ilyen) azért is rendkívül fontos a nemzetközi összehasonlítás-hoz, mert köztudomásúan Magyarország különösen 1961–1989 között, a szovjet modellnek egy sajátos „altípusát” alakította ki. A magyar fejlődés kutatásának eredményei épp arról árulhatnak el sokat, hogy a szovjet modell mennyire bírta el a belső tágításokat.

Ugyanakkor az 1953 (illetve 1956) utáni vezetés minősítésében is ez lesz feltehetően az egyik alapvető értékelési szempont: mennyire tudta kihasználni (vagy ki mennyire akarta kihasználni) azt a mozgásteret, amit a szovjet rendszer belső lazulása, átalakulása engedett; illetve mennyire vállalt konfrontációt az összetartó és a rendszer egységét őrizni kívánó nemzetközi erőkkel szemben. Ezen az értékmérőn válik el, hogy a rezsim vezetői az országra kényszerített nemzetközi rendszeren belül a „közösség életének működtetői” vagy pedig csak egy adott uralkodó áramlatnak kiszolgálói (tévedésből, „hivés”-ből is lehettek) voltak.

Figyelemmel kell lenni arra, hogy a térségben élő népek számára eddig milyen együttélési-államszervezeti formákat kínált a történelem. (Habsburg Monarchia, 1918 után kisállamiság; szovjet rendszer.)

A szovjet rendszerben külön tanulmányozást kíván a szocialista országok egymáshoz (és Moszkvához) kötődő kapcsolatrendszere. (A mindent az állam és pártközi megegyezésekre szorító külpolitikai mechanizmus; ennek kiterjeszkedése a gazdasági, kulturális – tehát az állampolgárok napi élettevékenységét meghatározó – területekre.) Mélyfúrások tárgyalhatják a proletár internacionalizmus jelszavának sajátos (szovjetközpon-tú) értelmezését és általában a proletár internacionalizmus eszméjének történelmi szembekerülését egy nacionalizmusokban erős térség realitásaival.

A kutatástól ez azt kívánja meg, hogy az eddig nélkülözött tervszerűséggel lásson hozzá a nemzeti történelmen túlmenően a volt szocialista országok történetének megismeréséhez.

Dokumentációs csoportot kell alakítani a volt szocialista országok kronológiai, adattári gyűjteményének (1949–1989) elkészítéséhez a Történettudományi Intézetben. Kutatóink-

nak tudomásul kell venniük, hogy e korszak megismeréséhez nemcsak Amerikába, de a szomszédos országokba, német és francia területre is utazniuk kell a sajtó, a könyvanyag megismerése érdekében. Az orosz, a német (mellette természetesen az elfogadott angol) nyelv ismeretének hiányával ezt a kutatási tervet megvalósítani nem lehet.

III. A politikai inga

Az 1953–1989 közötti korszak belpolitikájának egyik leglényegesebb sajátossága a „politikai inga” lengésszerű mozgása a reform és a visszahúzás erői között. Feltevéseink szerint az inga mozgása követte a Szovjetunió, illetve a nemzetközi munkásmozgalmon belüli erők harcát és mindenekelőtt a nyugati világ és a Szovjetunió közötti viszony alakulását.

Ez a mozgás nemcsak a pártpolitikai döntésekben, a törvényhozásban tapintható ki, de tetten érhető az állami és párt-szervek, a vezetés, a politikai rendszer egészének szerkezetében (Erőszakszervezetek súlyának változása, tömegszervezetek tevékenysége, a döntési mechanizmus átalakulásai etc.)

Ezért is különös figyelmet kell fordítani az intézmények történetére és azok (változó) funkciójára az államhatalmon belül.

Kézikönyvszerűen fel kell tárni az egyes intézmények tevékenységi körét, hogy a rendszer működését mozgásában írassuk le. (Kétségtelen, hogy a kutatókat és a közönséget is legjobban vonzó téma a párt- és állami szervek, az erőszak-szervezet és a politikai intézmények egymáshoz való viszonya lesz. De már most figyelni kell a helyi önkormányzatok megsemmisítése után [1950] kialakított területi párt- és kormányzati apparátus működésére, majd a lassan ismét kialakuló önkormányzati önállósági törekvésekre.) Az intézménytörténeti megközelítés sokat tárna fel azokból a zsákutcákból, mint aminek egyes intézményi reformálási törekvések bizonyultak (Hazafias Népfront, diákszervezetek reformja etc.).

Az intézmények történeténél – mivel azok története a rendszer jellegének leírásához az elsődleges tényanyagot szolgáltathatja – különös hangsúlyt kell majd helyezni a nemzetközi (modell érvényű) összehasonlításokra. (A Szovjetunió „másolása”, önálló, rendszermódosítási törekvések etc.)

Külön figyelmet érdemel a volt szocialista tábor vezető pártjai történelmének feltárása. Mennyiben maradtak ezek a pártok 1961 után kommunista pártok, s mennyiben ötvöződtek azokban a szocialista vonások, illetve a monolit szovjet irányítás fellazulásával mennyire jutottak érvényre a párton belül is az 1960-as évektől az adott ország nem szocialista politikai tradíciói? S mely tradíciók artikulálódtak a pártokban?

Igaz-e, hogy Magyarországon „legalább öt” párt hagyománya húzódott az MSZMP szervezeti kereteiben? A kommunisták mellett – ezek között is a szovjet és a nyugati típusú – a szociáldemokrata, szocialista, majd a polgári radikális, illetve egy újfajta népies szocialista irányzat? S mindezek mellett – a fiatalabb korosztály körében – kialakult egy pragmatista irányzat, amely elfogadta, hogy a párt az egyetlen koalíciós politizáló fórum a rendszerben és igyekezett a pártot mentesíteni az ideológikus vonásoktól?

Párt és pártonkívüliek helyzete a hatalomban. A magyarországi modell egyik nélkülözhetetlenné vált tartozéka a „pártonkívüli bolsevik”. Tipikus terméke a bomló, bizonytalanodó illetve belülről reformálást remélő időszaknak. Aki nemegyszer sokkal közelebb áll a valódi hatalmi csoportosulásokhoz, mint a párttag. Sőt, ismeretes, hogy utóvédharcukban a sztálinisták a pártonkívüli szövetségest szívesen tolták előtérbe a reformerekkel szemben.

Nem szólva most az erőszakszervezetek szövetségeseiről.

A politikai áramlatok erővonalai nem a párttagság szerint húzódtak, nem párttagság és pártonkívüliség alapján szerveződtek.

A párt jellegének vizsgálata vezet az egyes államok – így Magyarország – jellegének megismeréséhez. A kommunista rendszer államszervezetileg a proletárdiktatúrát jelenti. De az egyes országok mennyire tartották meg a proletárdiktatúra alapjegyeit az elmúlt 40 év során? Milyenek a különbségek az egyes országok között? Magyarország meddig számított kommunista országnak?

Az ellenzéki politikai szervezkedések története történetudományos téma. Még akkor is, ha kísért 1945 illetve 1949 majd 1957 hangulata: lassan kiderül, hogy mindenki ellenálló volt az elmúlt évtizedekben. Az ellenzéki politikai-társadalmi szervezkedések párton kívül és belül a jelen politikai érdemvadászattól függetlenül kiemelt kutatási téma. Része a politikai mechanizmus megismerésének, része a hatalomváltás előkészítésének.

A tartózkodás e témáktól valószínűleg visszavezethető az ismert munkásmozgalmi túlzásokra: a Horthy-rendszer összeomlását a propaganda hajlandó volt évtizedekig a magánlakásokon rendezett összejövetelekre, vagy néhány fős illegális szervezkedésre visszavezetni. Sőt, a csekély befolyású illegális pártot tankönyv szinten is a Horthy-rendszer egyik valós, sőt döntő politikai erejeként mutatták be. Ezért azt sem hiszi a társadalom, ami valóban élt az illegálisan.

Megkülönböztetett szerephez juthatnak véleményünk szerint a polgári joggal foglalkozó kutatók szempontjai. Államhatalmi-intézmények és állampolgár viszonya a rendszer egyik világtörténelmi minősítője.

Azt ugyanis már ma sem vitatja senki, hogy az államrendszer intézményes építkezésében az egyén, az állampolgár érdekei csak mint „osztály” vagy valami közösség tagjai összességének érdekeiként jelenhettek meg. A kollektív ideákból kiinduló államszervezeti építkezés egyik csődjelenségeként is értelmezhető a sztálini szovjet rendszer válsága.

Az intézmények (és káderállományok) történetének feltárása közel segíthet bennünket annak a kérdésnek megválaszolásához: vajon a Kádár-rendszer sáncai mögé 1957 után mennyire jöttek vissza az 1949–56 közötti, egy pillanatra már bukottnak tekintett sztálinista rendszer emberei? Milyen mérvű volt a kontinuitás a Rákosi- és a Kádár-éra között? Ennek vizsgálata sok mindent feltárhat a rendszerváltásra képtelenség eredetéhez. (1989 őszén ui. szerintünk az derült ki, hogy a párt a rendszerváltásra képtelen, és hisz még a reformálhatóságban.)

IV. A reform „húzóágazatai”

A belpolitikában a reform két húzóágazata évtizedeken át a gazdaságpolitika és a kultúrpolitika volt. (Ma épp ezek a legvitatottabbak: az adósság, illetve az értelmiség zaklatottsága miatt.)

A két terület tanulmányozása alkalmat adhat annak a kérdésnek megválaszolására, hogy a szovjet rendszeren belül lehetőség nyílik-e a „szakszerű politizálás” kialakítására? Mennyire tudta a rendszerre jellemző monolit politikát (azaz a napi pártpolitika állandó primátusát biztosító gondolkodást és intézményrendszert) a gazdasági (szakszerű) szempont fellazítani?

A különböző tulajdonformák jelenléte (megjelenése, majd eltűnése) az iparban, mezőgazdaságban részei voltak a rendszer egésze alakulásának, liberalizálódásának, vagy szigorodásának. Forráskiadványba kívánkoznak az idevonatkozó jogszabályok, a működésükről készült központi és helyi jelentések, nem utolsósorban a Statisztikai Hivatal anyagai.

A rendszer az állami tulajdon (illetve az eredetileg más alapvetésű közösségi tulajdon) totalitásának kísérlete is a világtörténelemben. A magyar „esettanulmány” egyedülálló példát mutathat fel a társadalom hagyományos munkaszervezetének ellenállásáról a felülről bevezetett reformokkal szemben.

A sztálini szovjet rendszert a vaskor utolsó nagy állam- és társadalomszervezési vállalkozásának tartjuk. Ezt a világtól elvágtott és sajátos katonai elitet és katonai csúcsteljesítményt produkáló rendszert céljaiban talán a gazdaságpolitikai preferenciákban (nehézipar) és szerveződési alapelveiben (centralizáció, „utasítás”) lehet legjobban megragadni. – Magyarország, mint az agrárpreferenciákban erősen érdekelt állam, a szovjet rendszer „konfliktusról konfliktusra” működésének egyik esettanulmánya lehet. Illetve sajátos kísérlet: az élelmiszertermelés öntörvényszerűségeinek tolerálásával az egyedüli szovjet típusú állam, ahol 1960 után a jelentős ellátási gondok megszűnnek

Természetesen sorolhatnánk a szintén rendszerszintű következtetésekre vezető pénzügyi átalakítást 1948 után, s a monetáris politikát feszítő társadalmi-gazdasági mozgásokat 1956 után. Mind ez, mind a tulajdonviszonyok – és mennyi más jelenség! – a sztálinista szovjet rendszer továbbélését mutatja a mai napi életben.

A kultúrpolitika működésének boncolgatását itt mellőzöm...

Egyetlen kérdéskört emelnék itt ki: a munkaerő színvonalának tragikus süllyedését a szocialista országokban és így Magyarországon is. Ez nagyobb stratégiai hátránya ma a térségben élő közösségeknek – mint a politikai rendszer torzulásai. (Illetve ez az egyik legnagyobb deficitje a politikai rendszer torzult voltának.) Az elitkultúra agyonbeszélte (valós) problémái elé kell helyeznünk a szakoktatás, az átképzés, továbbképzés nyomorúságos állapotának előtörténetét, a mai helyzet kialakulását.

V. A szellemi-anyagi gyarapodás kérdőjelei

Korábban azt mondtuk: a Kádár-rendszer értékelésének egyik mércéje az lehet, mennyire használta ki azt a mozgásteret, amelyet a szovjet rendszer az adott pillanatban lehetővé tett; s megtett-e mindent a korlátok kitolása érdekében. Ennél még fontosabb mérce: mennyit tett meg a rendszer az állampolgár szellemi-anyagi gyarapodásáért. Az egyszer megélhető élethez a minél több lehetőség biztosítása – ez szerintünk minden politikai rendszer mércéje. Feltehetően a Kádár-Magyarország e tekintetben messze többet ért el, mint bármelyik volt szovjet típusú állam. És ez eredményezte nemcsak Kádár népszerűségét, de azt is, hogy elterjedt vélemény volt Magyarországon: egyedül itt választanak meg a nyugati normatívák szerinti titkos szavazással is Kádárt az ország vezetőjének.

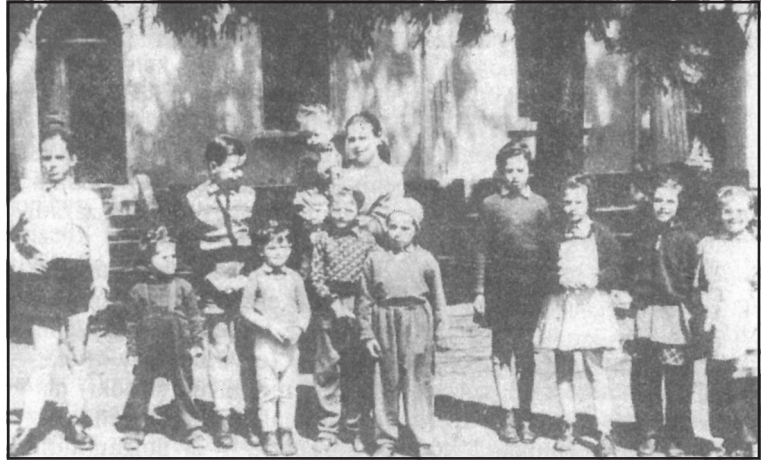
Feltárandó a sztálini szovjet rendszer (a klasszikus példa a Szovjetunió és a szomszédos országok) „társadalompolitikája”. Az állampolgár paternalista kezelése a rendszer vezetése részéről. Vizsgálандó ennek kihatása a társadalombiztosításra, az orvosi ellátásra. A teljes foglalkoztatottság alapelveinek kihatása a szociális „biztonságérzetre” és párosulása az állam szavatolta egészségügyi-, nyugdíjellátással.

Külön tanulmányozandó, miként alakult ki a Szovjetunióban az 1930-as években, az akkori szovjet állam- és katonapolitikai elvekhez igazodva a teljes foglalkoztatottság elvén belül a foglalkozási ágak megosztása nő és férfi között.

Az ún. női foglalkozási ágak meghatározása – tisztviselő, tanár, orvos, közlekedés – s ezek keretei szintjének meghatározása. Ami az egész szocialista táborban kihatott évtizedekig a fizetésrendszer alapelveire.

Amit a közönség látott: Karácsony előtti árukínálat.
Lenin körút és Wesselényi utca sarok. Fénykép, 1960

Az 1956-os vezetők Romániába internált gyerekei. Fénykép, 1957. Balról jobbra: Jánosi Feri, Vásárhelyi Marcsi, Rajk Laci, Szilágyi Jóska, a három Donáth gyerek édesanyjukkal, Donáth Ferencné Bozóki Évával, Szilágyi Juliska, Erdős Ági, Losonczy Anna, Vásárhelyi Julika

Egy rendszer arcai

Amit a közönség látott: Városkorszerűsítési program.
Fénykép, Ózd, 1960

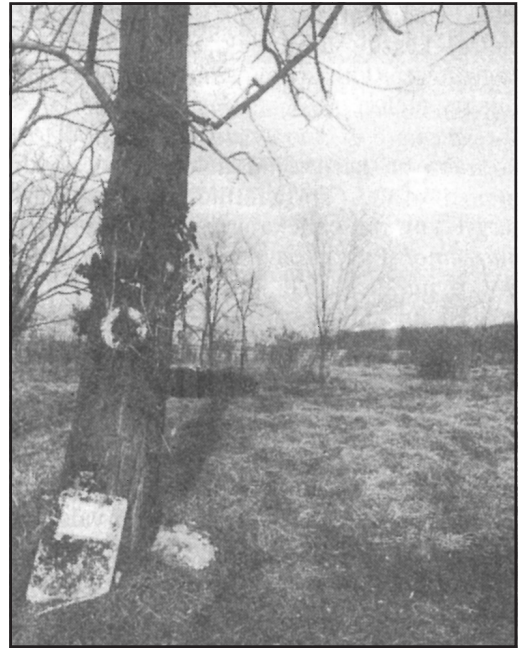

Eörsi István és társai a bíróság előtt. Fénykép, 1957

Amit a közönség látott: A megöregedett Kádár János. Fénykép

301. Az 1958-ban kivégzettek parcellája. Fénykép

A magyar fejlődés ebből a szempontból sokáig a hazai és nyugati értelmiségiek előtt is mint a szovjet rendszer „humanizálásának” lehetősége élt. Zsákutcák vagy a 20. századi magyar fejlődés értékei keletkeztek e téren?

A „sajátos magyar életforma” az 1970–80-as évek általános gazdaság- és életszínvonal politikájának eredménye; a hétfégi ház kultusz – a lakásproblémák és a kisbefektetések lehetetlenségeinek zsákutcás feloldása, vagy (együttal) egy új életmód-alternatíva a 20. század végén? A rendkívüli (vidéki) magánépítkezések (a beépített téglák száma!) elképesztően rossz pénzügyi és technikai feltételek közepette – a polgár munkaerejének rossz irányú túlfeszítése volt, vagy (együttal) a rendszer gazdasági elmaradottságából való egyéni kilábalás lehetőségének megadása?

Az étkezési szokások; a „jólét” igényének megfogalmazása a nyugat-európaiktól eltérő módon. A „gulyás szocializmus”-ként emlegetett szindróma, amely a polgár munkaereje fizikai újratermelésének lehetőségét is jelezte, de jelezte a politikai közösség dolgai iránti érdektelenséget is. (Ami természetesen világjelenség.)

A napi élet infrastruktúrája: a vezetékes víz, az áramszolgáltatás, a lakások komfortizálásának fejlődése. (Eddigi kutatások is az 1931–41 közötti emelkedés után, 1961 után nagy előretérést mutatnak.)

A család, s ezen belül az öregek, fiatalok „sajátos” kényszerű egymásrautaltsága. A „nő”, a „férfi”, a „gyermek”, a „nagy szülő” a társadalomban. A „magyar családpolitika” (Gyes, Gyed) és szovjet rendszeren belül saját szociálpolitika kísérlete.

Az 1960-ig megnyíló levéltári állagok inkább csak jelentéseket, szakanyagokat adhatnak erről. (Pl.: egyes társadalmi rétegek helyzete; az infrastruktúrát biztosító iparágak fejlesztésének problémái; egyes vidékek ivóvíz-ellátásának, az egészségügy fejlesztésének akadályai stb.) Megkülönböztetett figyelmet fordíthatunk itt a Statisztikai Hivatal kiadott és „belső” anyagra. Emellett a sajtóanyag éppen erre a kutatási területre kínál jó forrásanyagot. (Különösen az ún. réteglapok, amelyek a szocialista országok között Magyarországon jelentek meg a legszélesebb skálán.)

Meg kell kísérlni, pénzügyi eszközökkel ösztönözni a korszak tárgyi emlékéanyagának begyűjtését. (Alapítványi, de emellett kormányzati eszközök itt nem nélkülözhetők.) A köznapi életről készült felvételek, utólag most készíthető fotóanyag begyűjtése. (Utcasorok lefényképezése, életformák, környezetük felvétele.)

Az ember és környezete, az életmód történetének anyagfel-tárásába be kell vonni a fővárosi és vidéki múzeumhálózat munkatársait. (Történettudományunk egyik gyenge pontja a tárgyi kultúra emlékéanyagának elhanyagolása és általában a múzeumok figyelmen kívül hagyása a tudományos tervekben.) Sőt, a publikálásnál is a kiállítást, mint történettudományos közlési formát jobban kell preferálni.

VI. A polgár és az „ő” állama

Polgár és államhatalom viszonyának vizsgálata a polgár oldaláról.

a) Utazási lehetőségek, ezek korlátozásának változásai. A „külfölddel” (rokon, kolléga stb.) való kapcsolattartás szűkítése. A sztálini szovjet rendszer egyik „alapelve” a külföldtől való elzárás, az állampolgárok korlátozása. Magyarország sajátos tarka példáját mutatja az alaptípus (kollektív utaztatás) mellett az egyéni, csoportos, turista, munkahelyi, félhivatalos etc. változatok kitermelésének.

b) Lelkiismereti és vélemény szabadság. A polgári államrend ezen nagy vívmányainak visszavonása az állampolgártól – ismeretes része a szovjet rendszernek. A rendszernek erre egységes intézménytípusai alakultak ki (Állami Egyházügyi Hivatal, cenzúra hivatalok stb.), amelyek a rendszerváltás előtt Magyarországon borultak fel a legjobban. A további kérdés: hogyan felejtette el a polgár e szabadságok gyakorlásának módját.

c) Igazságszolgáltatás. A bírói szervezet függetlensége a politikai rendszer demokratizmusának mutatója az egyén szintjén. (A bírói intézmény lezüllése közismert sajátossága a szovjet típusú államoknak. Magyarország az 1980-as években számos reformot hozott e téren.) A kérdés: a polgár mennyire és milyen esetekben érezhette magát veszélyeztetve a politikai önkényeskedéstől és a közbiztonság labilitásától.

d) A szervezkedés, az egyesületi élet szabadsága. Az alulról szerveződő társadalmi kezdeményezések elfojtása a rendszer jellemzője. Ez történt Magyarországon is 1948 után. Fellazulása csak az 1980-as években, egy liberalizálódási hullámban illetve a szétesési periódusban következik be Magyarországon, a szomszédos országokban az utolsó pillanatig fennmaradnak a tiltó rendelkezések.

Az itt említett – és a polgárok szabad fizikai és szellemi mozgását korlátozó, szabályozó intézkedések jogszabályokban öltöttek testet. Tehát a polgári és büntetőjog szakértői, a kiadott törvények és rendeletek összegyűjtésében, értelmezésében otthonosak lehetnek, ami a jogtörténészekkel – és általában a jogászokkal – való együttműködés újabb lehetőségét kínálja.

Míndez természetesen vázlat, inkább csak annak tisztázására szolgál: szabad-e a történettudománynak távol tartania magát az 1949 (esetleg 1945) utáni évek kutatásától. A válasz: nem!

1990. szeptember

*

Ez a szöveg 1990 szeptemberében készült, mint az MTA Történettudományi Intézet igazgatói pályázatának melléklete. (Kivéve a párttörténeti alfejezetet. A párt történetének kutatását akkor a Politikátörténeti Intézet feladatának tartottuk.) A kérdés 1990 szeptemberében az volt: szabad-e az akadémiai kutatóintézet tevékenységének kiterjeszkednie az 1945 illetve az 1956 utáni évekre? Vagy pedig hagyjuk a napi politikailag túlérzékeny időszakot a következő nemzedék gondjaira. – A szöveget azután 1990. november 10-én tanítványaim egy csoportja előtt ismertettem, akikkel az 1956 utáni életmód, ember és természet viszonyát kívántuk munkacsoport keretében vizsgálni.

Időközben, egy év alatt máris jobban történelmi távlatba kerül az 1990 előtti korszak. Az érzelmek továbbra is erősek. Mindazok részéről, akik valóban hátrányt szenvedtek, mindazok részéről, akik nem-boldogulásuk okául nem saját képességeik hiányát vagy netán a mindig jelenlévő egyéni szerencse hiányát, hanem „a politikát” jelölik meg. A szenvedélyes múlt-újraélés egészen az önemésztés határáig, „a rajtam kívül álló körülményekben” keresni nyugtalanságom okát – százados hagyománya ez a magyarországi szellemi életnek.

Megindultak viszont a helytörténeti kutatások, a nagyszabású anyagfeltárások. A jelenkorkutatás támogatását a miniszterelnök úr kérésére az Akadémia is kiemelt feladatként kezeli. Öröndetes jelenség. Ennek hatására, valamint Gáti Károly barátom ösztönzésére is, e vázlatos javaslatot közzétesszük. Talán segít a kutatáshoz, a társadalmi méretben szükséges újragondoláshoz, ha másként nem, legalább a kérdőjelek állításával.

GLATZ FERENC